

Суспільно-географічні дослідження

УДК 911.375.3

Томашук Ю.А.
НПУ імені М.П. Драгоманова

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСТ СТОЛИЧНОГО РЕГІОНУ

В статті розглядаються теоретичні аспекти вивчення соціально-економічного потенціалу міст в системі регіону, його особливості та структура. Запропоновано методичку оцінки соціально-економічного та часткових потенціалів міських територій на основі відібраних статистичних показників та подальшого групування міст за рівнем потенціалу в системі регіону.

Ключові слова: потенціал, соціально-економічний потенціал, міська територія, оцінка потенціалу території, центр соціально-економічної активності.

Актуальність теми дослідження. Складні соціально-економічні умови сьогодення вимагають ефективного і комплексного використання внутрішнього потенціалу територій, який є головним ресурсом їхнього розвитку, особливо в умовах обмеженості бюджетних та інших фінансових ресурсів в державі. Ця проблема є актуальною для міст, у яких посилюються негативні процеси викликані кризою. Українські міста володіють значним соціально-економічним потенціалом, який часто залишається поза увагою або використовується нерационально. Вивчення потенціалу територій і надання доступу до інформації сприятиме залученню зовнішніх інвесторів, удосконаленню регіонального управління, а владі на місцях допоможе визначити слабкі та сильні сторони та, відповідно, проводити адекватну політику.

Удосконалення стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів тісно пов'язано з вивченням потенціалу міських територій, адже місто як соціально-економічна система вплетена у ієрархічно більші та складніші системи регіонального рівня та характеризується тісними взаємозв'язками з системами нижчого рівня – сільською місцевістю. Тому сприяння розвитку міст позитивно відобразиться на процесах забезпечення життєдіяльності інших згаданих систем.

Стан вивчення питання, основні праці. Дослідженням потенціалу території та його окремих складових на рівні регіонів займалися Семенова В.Ф., Руденко О.І. [4], Шніпер Р. [9], Бондаренко Л.М. [1], О. Балацький, А. Воронкова, Ю. Дорошенко, Я. Качмарик, Р.Фещур та інші. Підходи до

Суспільно-географічні дослідження

вивчення інтегрального потенціалу території та розробка методики його оцінки є ключовими питаннями у дослідженнях Г. Підгрушного, В. Нагірної, М. Фащевського та ін.

Незважаючи на зростання уваги вчених до питань, пов'язаних з соціально-економічним потенціалом, наукова розробка проблеми оцінки потенціалу міських територій є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження: узагальнення теоретичних і методичних основ оцінки соціально-економічного потенціалу міст в системі регіону.

Виклад основного матеріалу. У економічній і соціальній географії та наукових дослідженнях, пов'язаних з вивченням потенціалу території, використовують терміни «ресурсний потенціал», «економічний потенціал», «соціально-економічний потенціал», «потенціал розвитку», «інтегральний потенціал» та ін. Зазвичай ці поняття мають схоже або тотожне значення і вживаються паралельно.

Бондаренко Л.М. розуміє під ресурсним потенціалом регіону можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих людських, виробничих, фінансових, підприємницьких, управлінських, інформаційних, науково-технологічних ресурсів певної території в їх взаємозв'язку, доступних на даному етапі розвитку суспільства і здатних максимально задовольнити потреби населення [1].

Шніпер Р. соціально-економічний потенціал регіону визначає як «сукупність елементів національного багатства, які задіяні в регіональному відтворювальному процесі... В ньому закладені можливості перспективного розвитку регіону» [9].

Тобто потенціал території – це не тільки досягнутий економічний і соціальний рівень, але і ті резерви, які є на тій чи іншій території. Саме з метою виявлення існуючих резервів необхідним є вивчення соціально-економічного потенціалу, нарощування якого є не самоціллю економіки, а засобом для забезпечення ефективного функціонування відтворювального процесу в цілому.

Потенціал завжди прив'язаний до території, яка має свої межі, визначені адміністративно-територіальним поділом. В системі адміністративно-територіального устрою особливе місце посідають міста як центри соціально-економічної активності. Місто в системі регіону є місцем безпосереднього розташування економічних ресурсів, на цьому рівні відбувається реалізація більшості економічних взаємодій, локалізуються компоненти, які дозволяють

Суспільно-географічні дослідження

ідентифікувати регіональні та національні соціально-економічні системи. Вони виступають в ролі опорних центрів локальних систем розселення і ядрами економічного, демографічного, соціального, культурного тяжіння навколишньої території, матеріально-просторовим середовищем життєдіяльності населення [3]. Саме в містах формується основний промисловий, науковий, культурний потенціал держави. Також вони виступають центрами щодо впровадження передових технологій, надання нових послуг, забезпечення якісних стандартів життя громадян. Тому аналіз потенціалу міських територій є важливим елементом стратегічного планування розвитку регіону.

Під потенціалом міської території розуміємо сукупність всіх наявних в її межах ресурсів – матеріальних і нематеріальних, як залучених в процеси суспільного виробництва і соціального розвитку, так і не залучених, які можуть бути використані для росту економіки і підвищення якості життя населення даної території.

Приналежність ресурсу як елемента сукупного потенціалу міського господарства визначається фактом відношення до території міста, а також наявністю повноважень у органів місцевого самоуправління ним користуватись. Закон закріплює ті чи інші ресурси за місцевим самоуправлінням того чи іншого міста [3].

З однієї сторони соціально-економічний потенціал міста визначається чіткими межами міських територій, які закріплені законодавчо, з іншої - на потенціал міста впливає зовнішнє по відношенню до території середовище, а його ресурси визначають економіко-географічний потенціал міської території.

При вивченні потенціалу території важливо враховувати історичний аспект, адже він є динамічною категорією, а етапи формування та розвитку, які він проходить, визначають його сучасний стан та тенденції розвитку. Соціально-економічний потенціал території є змінною величиною і залежить від кількості і якості економічних ресурсів, наявних на даний момент часу.

Соціально-економічний потенціал не є монолітним блоком, у його структурі виділяють низку елементів, яка характеризується певною ієрархією. Вони виконують різні функції в системі територіального розвитку. Проте не зважаючи на поділ важливою властивістю потенціалу є цілісність. Між субпотенціалами відбувається постійна взаємодія та взаємовплив, їх функції часто перехреснюються або взаємообумовлюють одна одну.

Суспільно-географічні дослідження

У структурі потенціалу міської території найчастіше виділяють два основних блоки: блок базових ресурсних потенціалів і блок потенціалів, що забезпечують розвиток міста [8].

Блок базових ресурсних потенціалів включає потенціали (природно-ресурсний, економіко-географічний, демографічний), що або впливають на процес виробництва, або можуть залучатись безпосередньо до процесу виробництва. Проте при визначенні напрямів розвитку потенціалів території сьогодні вони рідко є пріоритетними, зазвичай вони виступають умовами для ефективного функціонування господарства.

Природно-ресурсний потенціал характеризує можливості розвитку території за рахунок раціонального використання її земельних, водних, мінерально-сировинних, лісових, рекреаційних та інших ресурсів. Основним ресурсом міської території тут є сама територія, яка є середовищем існування та життєдіяльності населення, основою здійснення економічної взаємодії.

Важливою складовою соціально-економічного потенціалу є демографічний потенціал, що включає всі особливості, властивості та можливості населення, необхідні для відновлення поколінь. Сюди відносять чисельність населення з його структурою та якісними характеристиками. Формування демографічного потенціалу визначається демографічними процесами: народжуваністю, смертністю та природним приростом або скороченням населення. Рівень народжуваності залежить від статево-вікової структури населення, а також шлюбно-сімейних процесів. Важливу роль у формуванні демографічного потенціалу відіграють міграції, що можуть порівняно швидко змінити демографічну структуру населення.

Економіко-географічний потенціал включає економіко-географічне положення; транспортний потенціал (визначається особливостями географічного положення, забезпеченістю якісними шляхами сполучення, їх пропускною спроможністю та ін.); виробничу та соціальну інфраструктуру тощо.

Основними чинниками формування транспортного потенціалу території є: особливості транспортно-географічного положення, рівень розвитку транспортної системи та окремих видів транспорту, забезпеченість транспортними засобами і якісними шляхами сполучення, їх пропускна спроможність, застосування новітніх засобів і технологій перевезень, надання технічного сервісу, використання логістики, організація та управління перевезеннями.

Суспільно-географічні дослідження

Важливою складовою, яка характеризує ресурсний потенціал території, є рівень розвитку інфраструктури. Високий рівень розвитку інфраструктури як важлива передумова ефективності капіталовкладень, і, відповідно, додатковий чинник зацікавленості потенційних інвесторів є серйозною базою подальшої стабілізації економіки і зростання обсягів виробництва та його якості.

Усе більшого значення для соціально-економічного розвитку територій сьогодні набувають науково-технічний та інноваційний потенціали. Науково-технічний потенціал визначається сукупністю матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, які спрямовуються у сферу науково-технічної діяльності і здатні забезпечити ефективніше використання суспільної праці. Інноваційний потенціал характеризується сукупною здатністю науково-технічних знань і практичного досвіду, наявних у суспільства на певному етапі розвитку, які забезпечують найбільш повне використання ресурсів економічного потенціалу. Джерелами інноваційного потенціалу є інформаційні ресурси, результати фундаментальних досліджень, наукових відкриттів, винаходів, наукових та дослідно-конструкторських розробок.

Узагальнюючими показниками розвитку та оцінки науково-технічного потенціалу є: обсяги виконаних наукових і науково-технічних робіт та темпи їхнього зростання; частка наукомісткої (інноваційної) продукції в загальних обсягах промислового виробництва; мережа наукових та науково-дослідних закладів, їхня динаміка; чисельність працівників наукових та науково-дослідних закладів, їхній якісний склад [6].

Кількісна і якісна характеристика структурних складових соціально-економічного потенціалу міста дає можливість: проаналізувати рівень розвитку економіки міста; виявити диспропорції між окремими елементами потенціалу; виділити пріоритетні напрями місцевої політики в області розвитку соціально-економічного потенціалу.

Одним із підходів до аналізу соціально-економічного потенціалу є вартісна оцінка ресурсів. Вона дає змогу врахувати структуру і динаміку потенціалу, але значним недоліком є суб'єктивність вибору коефіцієнтів переводу ресурсів і часто відсутність статистичних даних для визначення вартості того чи іншого ресурсу.

Сьогодні переважно використовуються типи оцінок обліково-звітного характеру, під якими розуміють сукупність кількісних і якісних характеристик організаційних ресурсів, що описують потенціал в цілому або за окремими його складовими. Ці оцінки можуть носити характер функціональний і структурний.

Суспільно-географічні дослідження

Обліково-звітні оцінки формуються переважно на основі державних і відомчих форм статистичного обліку тощо. Головне призначення обліково-звітних оцінок - служити засобом опису структури і величини соціально-економічного потенціалу території.

Найчастіше використовують індексний метод, оскільки він характеризується відносною простотою і відсутністю громіздких розрахунків. Проте серед недоліків можна назвати складність використання для аналізу динаміки і структури потенціалу [2].

В межах цього методологічного підходу можуть використовуватись різні методи, серед яких метод суми місць, бальних оцінок, багатомірної середньої. Ці методи характеризуються простотою, разом з тим отримані в результаті їх використання оцінки адекватно відображають досліджувані явища і дають важливу інформацію про досліджуваний об'єкт.

Метод суми місць передбачає попереднє ранжування всіх територій за кожним показником, що характеризує модельоване багатовимірне явище. При цьому перші місця присвоюються найкращим їх значенням. Після обчислення суми місць по всіх розглянутих показниках з'являється можливість встановити ранги територій за рівнем розвитку того чи іншого часткового потенціалу. Метод бальних оцінок відрізняється від методу суми місць лише тим, що територіям, які мають найкращі значення показників, присвоюються найвищі бали.

Методи суми місць і бальних оцінок мають недолік, який полягає в тому, що різниця між кожною парою сусідніх в ряду ранжування міст чи потенціалів завжди є постійною величиною (один бал). У цьому разі можна застосувати метод багатовимірної середньої, що дозволяє отримати єдине вираження різномасштабних характеристик багатовимірного явища із збереженням міри відмінностей між територіями, властивої натуральним значенням ознак [5].

В процесі вивчення соціально-економічного потенціалу міської території важливим є вибір базових розрахункових статистичних показників, на основі яких здійснюється подальша оцінка того чи іншого часткового потенціалу.

Для ранжування міст кожне значення показника переводиться у індексну форму за такою формулою:

$$I_{ij} = X_{ij} / \bar{X}_j$$

Де X_{ij} – фактичне значення j -го показника у i -му місті; а \bar{X}_j – середнє значення j -го показника для досліджуваних міст.

Суспільно-географічні дослідження

Далі для кожного часткового потенціалу обраховується сумарний індекс (показники у індексній формі сумуються), що є основою для ранжування і групування міст за рівнем розвитку тої чи іншої складової соціально-економічного потенціалу. За отриманими значеннями визначаються рівні розвитку потенціалів: «високий», «середній» чи «низький». Вони виступають в якості критеріїв типології міст в соціально-економічній системі регіону за потенціалом та дозволяють зробити їх коротку характеристику.

Для кожного міста регіону визначаються ті часткові потенціали, які мають найвищий рівень та є найперспективнішими. Використання цих потенціалів може бути покладене в основу нової стратегії розвитку міських територій. Переорієнтація міст в управлінні на істотно нові цілі стає типовим явищем. У таких випадках керівництву важливо знати, наскільки відповідають кількісні та якісні характеристики потенціалу міських територій специфіці тих чи інших цілей.

Висновки. Отже, дослідження і оцінка потенціалу міст має велике значення для стратегічного планування розвитку столичного регіону. Головною умовою сучасного розвитку цих центрів територій є не створення і нарощування потенціалу, а раціональне використання наявного потенціалу та його збільшення в тих напрямках, які можуть забезпечити реальну соціально-економічну віддачу.

Реформа децентралізації має розширити самостійність міст, проте принесе і більшу відповідальність. Місцева влада має сприяти залученню інвестицій та правильно розподіляти кошти на розвиток тої чи іншої сфери. Від того, наскільки ефективно орган місцевого самоврядування управляє економічними ресурсами, в кінцевому підсумку залежить якість життя населення відповідної території.

Оцінки часткових потенціалів міських територій – це важливий засіб виявлення та мобілізації внутрішніх резервів підвищення ефективності діяльності міста, вдосконалення господарського керівництва, більш обґрунтованого прийняття управлінських рішень. Ці оцінки найчастіше мають обліково-звітний характер. Важливим є вибір показників для здійснення оцінки субпотенціалів. Його ускладнюють обмеженість статистичної бази та відсутність доступу до деяких даних.

Запропонована методика оцінки соціально-економічного розвитку міських територій передбачає використання порівняно простих методів,

Суспільно-географічні дослідження

враховуючи велику кількість показників для розрахунків, та можливість групування міст за переважанням тих чи інших часткових потенціалів.

Оцінка соціально-економічного потенціалу міст столичного регіону має важливе значення для створення інформаційної системи забезпечення та вдосконалення процесу управління муніципальними утвореннями.

Використана література:

1. Бондаренко Л.М. Ресурсний потенціал регіону та напрями удосконалення його використання: дис. канд. екон. наук; НАН України; Рада по вивч. продукт. сил. – К., 2009. – 220 с.
2. Виноградова К.О., Ломовцева О.А. Сущность и структура потенциала развития региона / О.А. Ломовцева, К.О. Виноградова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – 323 с.
3. Вишиванюк М.М. Соціально-економічний розвиток малих міст регіону: проблеми, тенденції, напрями регулювання: монографія / М.М. Вишиванюк; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л.: ІРД НАН України, 2012. – 251 с.
4. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону: Монографія: /За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012. – 150с.
5. Леонова Н.А. Оценка конкурентного потенциала малых городов. // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика, – 2009. – №19 (157). – С. 100–103.
6. Мельникова В.І., Мельникова О.П., Сідлярчук Т.В., Тур І.Ю., Шведова Г.М. Національна економіка. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 248 с.
7. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону / В.П. Нагірна // Український географічний журнал. – Київ, 2010. – № 2 (70). – С. 32-39.
8. Шамлуєв А.А. Основные составляющие потенциалов регионального развития //Экономическое возрождение России. – 2006. – 108 с.
9. Шнипер Р.И. Регион: экономические методы управления. – Новосибирск:Наука, 1991. – 49 с.

Томашук Ю. А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГОРОДОВ СТОЛИЧНОГО РЕГИОНА

В статье рассматриваются теоретические аспекты изучения социально-экономического потенциала городов в системе региона, его особенности и структура.

Суспільно-географічні дослідження

Предложена методика оценки социально-экономического и частных потенциалов городских территорий на основе отобранных статистических показателей и дальнейшего группирования городов за уровнем потенциала в системе региона.

Ключевые слова: потенциал, социально-экономический потенциал, городская территория, оценка потенциала территории, центр социально-экономической активности.

**Tomashuk Y.
National Pedagogical University Dragomanov**

ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF THE CAPITAL REGION

In the article are considered theoretical aspects of the study of the socio-economic potential of cities in the region, its characteristics and structure. There is offered the method of evaluation the socio-economic and single potentials of urban areas on the basis of selected statistical indicators and further grouping of cities by level of the potential in the region.

Keywords: potential, socio-economic potential, urban area, evaluation the potential of territory, center of socio-economic activity.